

Водночас новою рисою Співдружності стає її тяжіння до економічного регіоналізму, можливо зумовлений прикладами регіональних об'єднань в Європі. Протягом 60-х рр. з'являється низка митних союзів і зон вільної торгівлі, як, наприклад, між Австралією та Новою Зеландією, між Сполученим Королівством та Ейре (Ірландією) в 1965 р. Організація співробітництва в азіатському та тихоокеанському регіоні (ASPAC, що передувала АСЕАН) мала серед своїх членів Малайзію, Австралію та Нову Зеландію. Держави-члени Співдружності Карибського басейну були залучені до Латиноамериканської зони вільної торгівлі або до Організації американських держав. Низка членів Співдружності стала фундаторами Організації африканської єдності (ОАЄ) в 1963 р. Митний союз було запроваджено між державами Східної Африки.

Наступний етап формування Співдружності націй розпочався в середині 60-х рр. і означився інституційними запровадженнями. У 1965 р., згідно з рішенням конференції глав урядів, утворено постійний незалежний від Уайтхоллу виконавчий орган – секретаріат (розташований у Лондоні) та запроваджено посаду Генерального секретаря Співдружності. У 1966 р. засновано Фонд Співдружності.

Положення про секретаріат, ініціатива утворення якого належала Нігерії, Гані, Тринідаду, Тобаго та Уганді, зафіксовано в Узгодженому меморандумі про секретаріат Співдружності. До недавнього часу секретаріат налічував 320 осіб, витрати на утримання секретаріату взяла на себе Велика Британія. Самий факт утворення незалежного секретаріату відокремлював Співдружність націй від колоніального минулого, а фінансова підтримка Великої Британії свідчила про її серйозну зацікавленість в ефективності діяльності Співдружності.

Суттєво важливим рішенням стало проведення конференції глав Співдружності не в Лондоні, а в будь-якій іншій столиці. Так, напружена конференція з родезійської проблеми відбулася в 1966 р. в Лагосі.

Один з найважливіших кроків в інституційному розвитку Співдружності означено прийняттям Декларації про принципи Співдружності [29] Сінгапурською конференцією в 1971 р., першою конференцією, що відбулася поза територію Сполученого Королівства. Цей документ, розроблений на основі проекту президента Замбії К.Каунди, фактично завершив реформування колоніальної системи "британського світу", перетворивши Співдружність націй на міжнародну асоціацію рівноправних держав-членів з визначеними принципами функціонування та цілями діяльності.

Таким чином, у процесі еволюції Співдружності націй ХХ ст. можна вирізнити такі його етапи:

- імперський, що охоплює період існування Британської Імперії і проіснував до 1947 р.;
- деколонізаційний, розпочатий у 1947 р. та тривав до середини 60-х рр.;
- інституційний – з середини 60-х рр. У цей період діяльність Співдружності стає пов'язаною з Європейським інтеграційним об'єднанням, проблема вступу до якого Великої Британії припадає на 60-ті рр.

Кожний із зазначених періодів еволюції Співдружності відіграв певну роль у формуванні британського зовнішньополітичного курсу і спричинив своєрідне британське сприйняття континентальних інтеграційних процесів. Чинник Співдружності націй став одним з визначальних факторів, які зумовили "особливу" позицію Сполученого Королівства з його приєднанням до "Спільного ринку" та окреслили британську "незручність" для європейських партнерів.

1. Ефимова Е.С. Британское Содружество наций. – Л., 1967. – С. 10.
2. Крылова Н.С. Содружество наций: политико-правовые проблемы. – М., 1991. – С. 57. 3. Srinivasan K. India and the Commonwealth // International Studies. – 2000. – Vol. 37, № 1. – P. 63. 4. Statute of Westminster 1931 // <http://victoria.tc.ca/history/etext/statute.westminster.1931.html>. 5. Maitland D. Britain, the Commonwealth and Europe: an Overview // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 3. 6. Брейди Р.А. Кризис Британии: Пер. с англ. – М., 1952. – С. 397. 7. Russell D. 'The Jolly Old Empire': Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 17. 8. Churchill W.S. The End of the Beginning. A speech at the Lord Mayor's day luncheon at the Mansion House, London. November 10, 1942 // The End of the Beginning. War Speeches. – Toronto, 1943. – P. 268. 9. Остапенко Г.С. Британские консерваторы и деколонизация: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03 / АН СССР Ин-т всеобщей истории. – М., 1989. – С. 3. 10. Gowland D., Turner A. Reluctant Europeans. Britain and European Integration 1945-1998. – L., 2000. – P. 85. 11. Ефимова Е.С. Британское Содружество наций. – Л., 1967. – С. 3. 12. Kandiah M.D., Staerck G. Commonwealth International Financial Arrangements and Britain's First Application to Join the EEC // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 115. 13. May A. 'Commonwealth or Europe?': Macmillan's Dilemma, 1961-63 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 90. 14. Gowland D., Turner A. Reluctant Europeans. Britain and European Integration 1945-1998. – L., 2000. – P. 84. 15. Остапенко Г.С. Британские консерваторы и деколонизация: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03 / АН СССР Ин-т всеобщей истории. – М., 1989. – С. 22. 16. Srinivasan K. India and the Commonwealth // International Studies. – 2000. – Vol. 37, № 1. – P. 62. 17. Кальвокоресси П. Мировая политика 1945-2000: В 2-х кн. Кн. 1: Пер. с англ. – М., 2003. – С. 212. 18. Крылова Н.С. Содружество наций: политико-правовые проблемы. – М., 1991. – С. 95. 19. Жигалов И.И. Современная история Великобритании (1945-1975 гг.). – М., 1978. – С. 70. 20. Gowland D., Turner A. Reluctant Europeans. Britain and European Integration 1945-1998. – L., 2000. – P. 84. 21. Russell D. 'The Jolly Old Empire': Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 9. 22. Шишков Ю.В. Судьба Британского содружества наций: воспоминание о будущем СНГ // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 79-80. 23. Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 25. 24. Signposts for the Sixties. A statement of Labour party home policy to be submitted by the national Executive Committee to the 60-th Annual Conference at Blackpool, 2-6 October, 1961. – London, 1961. – P. 9. 25. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца: Пер. с англ. – М., 1972. – С. 204. 26. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца: Пер. с англ. – М., 1972. – С. 204. 27. Russell D. 'The Jolly Old Empire': Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Edited by Alex May. – Basingstoke, 2001. – P. 11. 28. May A. 'Commonwealth or Europe?': Macmillan's Dilemma, 1961-63 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Ed. by A.May. – Basingstoke, 2001. – P. 89. 29. The Declaration of Commonwealth Principles, 1971 (issued at the Heads of Governments Meeting in Singapore) // <http://www.thecommonwealth.org/whoweare/declarations/singapore.html>

Надійшла до редколегії 26.11.04

О.А. Борділовська, канд. іст. наук

ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ В ІНДІЇ

Присвячено розгляду специфічних рис демократичної системи Республіки Індія – однієї з провідних країн світу. Розглянуто витоки та історичні коріння індійської демократії, а також – специфіку та законодавчу базу її трансформації у період незалежності.

Article is devoted to the analyzing of characteristic features of democratic system of India Republic – one of the most powerful states in contemporary world. The historic roots of Indian democracy and its transformation in the period of independence are also examined.

Серед країн, які останнім часом привертають до себе значну увагу як у світі, так і в Україні, особливе місце посідає Республіка Індія. Держава має значний потенціал, зважаючи на великі людські та природні ресурси, високі та досить стабільні темпи економічного розвитку, декларує послідовність принципів зовнішньополітичної

діяльності, пробуджує великий інтерес ще й тому, що вдало поєднує традиційні пріоритети з найсучаснішими демократичними нормами. Таке поєднання є досить складним в індійських умовах – численного, поліконфесійного та поліетнічного суспільства. Індія є другою в світі за кількістю населення (більш ніж 1 млрд), щоріч-

© О.А. Борділовська, 2005

ний приріст якого на початку III тисячоліття становить 1,51 %. Конституцією визнані 18 офіційних мов, а кількість діалектів, за деякими підрахунками, становить близько п'яти тисяч. Республіка Індія є федеративною державою, у її складі – 28 штатів та шість союзних територій, а також одна національна столична територія – Делі. Це багатопартійна парламентська республіка, у якій вища законодавча влада належить двопалатному парламенту: Раджя сабга (Рада штатів) налічує 250 депутатів, Лок сабга (Народна палата) – 545. Головою виконавчої влади є Президент (обирається на 5-річний термін членами парламенту та законодавчих зборів штатів). Фактично влада зосереджена у руках прем'єр-міністра, який є лідером партії або коаліції, що отримує перемогу на виборах до Народної палати.

Індійці люблять називати свою країну "найбільшою у світі демократією", передусім завдяки великій кількості електорату, а також – закріпленню Конституцією принципам державного та суспільного устрою. Громадяни Індії справді пишаються тим, що багато постулатів демократії були не просто проголошені, але й за період незалежності "прижилися" і більшою чи меншою мірою працюють. Проте індійська демократія має свою специфіку, вона значно відрізняється від "класичного" розуміння цього терміна. Дослідження як раз має за мету показати ці особливості індійської демократичної системи, простежити їх коріння, трансформацію в період незалежності та основні "проблемні моменти".

Логіка демократії зазвичай визначається індійськими авторами як надзвичайно проста: вільні у своєму виборі громадяни обирають спосіб, у який має здійснюватися управління. Саме таку демократію свого часу відстоював батько нації – М.К.Ганді, який спирався не тільки на світовий досвід, але й на традиції суспільного устрою індійців. Після проголошення незалежності впровадження демократичних засад було спрямовано на досягнення соціальної справедливості. Незважаючи на великі перешкоди в досягненні подібної мети, слід визнати, що певних успіхів було досягнуто.

У дійсності Республіка Індія вигідно відрізняється від багатьох країн Сходу, що позбулися колоніальної залежності, тим, що не лише проголосила, але й продовжує дотримуватися демократичних засад. До таких інститутів належать: принципи державного устрою; незалежна судова система; багатопартійність; секуляризм; свобода слова та віросповідання; регулярні вибори до представницьких органів влади; незалежні засоби масової інформації.

26 січня було прийнято Конституцію країни, і цей день став національним святом – Днем Республіки. "Вестмінстерська модель конституційної демократії", як називають її фахівці, вже понад півстоліття є працюючою політичною системою в Індії. Саме основний закон країни визначає норми життя багатогранного індійського суспільства, що є дуже складним завданням, враховуючи саме строкатість мільярдного населення однієї з найбільших країн світу. Документ цей досить унікальний, тому доречним видається коротко його охарактеризувати.

Відомо, що Конституція Індії є найбільшою за обсягом та ступенем розробки конституційним документом у сучасному світі. У першому вигляді її складала преамбула, 395 статей та вісім доповнень, які згодом збільшилися за рахунок конституційних поправок (близько 80), проте основні принципи лишилися незмінними. Такий великий обсяг пояснюється кількома основними чинниками. Серед них передусім слід назвати специфіку країни, а саме – велику територію та різноманітність індійського суспільства, етнічну, мовну та соціальну строкатість. Наприклад, частина XVI повністю присвячена питанням, пов'язаним з так званими зареєстрованими кастами та племенами, у частині XVII розглядається проблема офіційних мов і т. ін. По-друге, основний закон незалежної Індії відбиває попередній досвід у створенні таких документів як світовий, так і суто індійський. Так, частина про основні права

громадян створювалась за прикладом Конституції США, парламентська форма правління запозичена у Великобританії, інститут надзвичайного стану викладено за аналогією з Конституцією Веймарської Германії. Багато положень було перенесено до Конституції із Закону про управління Індією 1935 р. [1, с. 73] Зазвичай дослідники звертають увагу також на схожість у формуванні положень про захист прав людини з принципами Декларації прав людини, прийнятою ГА ООН 10 грудня 1948 р. Можливо, цей факт пояснюється тим, що обидва документи готувалися приблизно в один час.

Великий обсяг документу визначається тим, що його складає не лише Конституція Союзу, але й конституції штатів. Іншою визначною рисою основного закону Республіки Індія є гнучкість, досить легка процедура прийняття у разі необхідності поправок до Конституції (у більшості випадків – більшістю не менш ніж 2/3 членів кожної палати парламенту, присутніх під час голосування). Крім того, парламент може вносити доповнення до конституційних положень згідно з поточним законодавством. Отже, Конституція визначає основні принципи, які можуть уточнюватись відповідно до тієї чи іншої ситуації. Цей факт дуже важливий з огляду на те, що багато положень мали експериментальний характер і згодом вони підлягали корекції. Про гнучкість індійської Конституції свідчить той факт, що лише протягом перших 35 років її дії було внесено 52 поправки, і деякі з них мали досить принципове значення.

Враховуючи розмаїття індійського населення – расове, мовне, релігійне, кастове та культурне, Конституція ставить за мету досить складне завдання – гарантувати захист ідеалів толерантності і поваги почуттів усіх верств населення країни. Вона визначає правові засади вирішення проблем і питань, що постають перед таким плюралістичним суспільством, тому до основного закону країни ми будемо звертатися постійно – під час висвітлення конкретної проблематики. Нині йдеться лише про основні риси й особливості індійської Конституції, а також про її "філософію", як визначив систему побудови та ідеологічні засади Конституції один з провідних фахівців з конституційного права Індії професор Д.Д.Басу [1, с. 56].

Преамбула до Конституції (з урахуванням поправок 1976) узагальнює завдання основного закону, зазначає, зокрема, що Індія затверджується суверенною, соціалістичною, світською, демократичною республікою, яка має забезпечити всім громадянам справедливість – соціальну, економічну та політичну; свободу поглядів, переконань, віросповідання, культур; рівність стану та можливостей, а також має сприяти поширенню братерства, єдності та цілісності нації. Таким чином, суверенна Індія проголосила про свої наміри дотримуватися ідеалів демократії – не лише у формі правління, але й у побудові демократичного суспільства, тобто йшлося не лише про політичну, але й про соціальну демократію, в умовах Індії це питання постає з особливою гостротою.

"Політична тиранія – ніщо, у порівнянні з соціальною", стверджував один з основних творців індійської Конституції, послідовний борець проти кастових засад організації суспільства доктор Бхірао Рамджі Амbedкар [2, с. 70]. Слід зазначити, що саме завдяки його титанічним зусиллям основний закон незалежної Індії містить багато принципів положень про забезпечення рівності і свободи всім верствам індійського населення. Б.Р.Амbedкар – за походженням з "низької" касты махарів, здобув чудову освіту, у тому числі і за кордоном, але все своє життя відчував тягар власного походження. Практично вся його діяльність була націлена на здобуття представництвами низькокастових індусів рівних прав з іншими членами суспільства. Робота над проектом Конституції надала Амbedкару можливість закріпити в основному законі багато ідей, що були основними в його діяльності і які до того знайшли відображення в його статтях та книгах. Близько поглядів Амbedкара та Неру щодо модернізації індійського суспіль-

ства, федеративних засад його устрою, індустріалізації країни, демократизації суспільно-політичного устрою зробили можливим призначення Амбедкара головою Конституційної комісії, робота якої тривала майже три роки.

Індію було проголошено суверенною республікою на чолі з президентом, який обирається спеціальною колегією виборців. Президент країни виконує досить широке коло обов'язків та має важливі повноваження. Він призначає прем'єр-міністра, за його порадою призначаються міністри Центрального уряду та губернатори штатів, є головнокомандувачем країни і може призупиняти дію Конституції. Він є гарантом Конституції і має забезпечувати національну єдність та повагу до почуттів усіх жителів країни, до того ж його роль підвищується під час політичної нестабільності та кризових явищ. Конституція Індії декларує принцип чіткого розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Уряд країни та уряди штатів несуть відповідальність перед Центральним парламентом та законодавчими зборами штатів. Верховний суд Індії та суди штатів наділені правом тлумачення законів та можуть призупиняти їх дію, якщо ці дії суперечать Конституції. Юрисдикція та повноваження Індійського Верховного суду ширші, ніж у будь-якій країні світу, він є одночасно федеральним та апеляційним судом, а також наглядачем Конституції.

Особливість індійської Конституції полягає в тому, що вона зорієнтована на захист прав усіх громадян Індії, у тому числі – найбільш пригноблених, так званих зареєстрованих каст і племен. Держава не відмовляє жодному громадянину у рівності перед законом та заперечує дискримінацію за мотивами расової, релігійної, кастової приналежності, а також – залежно від статі чи місця народження. Стаття 19 (1) визначає так звані шість свобод, основні права громадян:

- свободу слова та висловлення поглядів;
- право збиратися мирно та без зброї;
- створювати об'єднання та союзи;
- вільне пересування територією країни;
- проживання в будь-якому місці Індії;
- мати будь-яку професію чи рід діяльності, займатися торгівлею або підприємництвом.

Окремо не визначається свобода друку, але вона включена до більш широкого поняття – свободи висловлення поглядів (А). Зазначимо, що й сьогодні індійська преса є досить незалежною, усі газети є приватними і тому досить вільно висвітлюють будь-які питання. Таким чином, у Конституції знайшло відображення прийняття Індією демократичної системи, а також було зафіксовано правові засади розвитку національного капіталізму. Окрема стаття (31) засвідчує недоторканість права приватної власності. Особливу увагу Конституція приділяє питанням національної єдності та вихованню "Духа братерства", що є необхідною складовою на шляху подальшої інтеграції та збереження цілісності країни.

Отже, Конституцією задекларовані всі принципи сучасної демократії, та чи працюють вони в дійсності? Слід зазначити, що Індія – дуже традиційна країна, проте в галузі політичних свобод вона значно випередила більшість своїх азійських сусідів. Головним питанням, що ставить собі більшість західних дослідників, є питання про те, яким чином в індійському суспільстві співіснують сучасні демократичні принципи та традиційні інститути, як взагалі існує демократія там, де, як здається, її ніколи не було і бути не може? Насправді ж, демократія в Індії має досить давні та глибокі коріння. Людині, більш-менш обізнаній з історією та цивілізаційними особливостями Індії, набагато легше зрозуміти процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві. "Сучасні інститути, правовий та політично-культурний простір, на якому базується політичний режим Індії, сягає своїм корінням у далеке минуле", – зазначав російський індолог С.Кашкін [3, с. 122].

Передусім, треба пам'ятати, що головною цементуючою силою індійського суспільства завжди була общинно-кастова система, "санкціонована" індуїзмом, яка визначала всі питання, пов'язані з існуванням людини в суспільстві. Виключна роль такої системи сприяла слабкості державних інститутів у традиційному індійському суспільстві. Якщо базовою, елементарною одиницею цієї системи була каста (джаті), як структурну одиницю слід розглядати общину (як у сільській, так і в міській місцевості). Її життя регулювалось звичайним правом, вона справді була незалежною від держави і мала власні органи управління та правосуддя. На чолі такої общини стояв панчаят – рада старійшин, вибірний орган. Таким чином, індійське суспільство на найнижчому рівні володіло певними навичками демократії – самоврядування зокрема, ще задовго до прийняття законодавчих актів щодо управління країною. Колективізм завжди був характерною рисою східних суспільств, в індійському випадку він знайшов досить конкретний вияв у такому надзвичайно життєздатному організмі, як община. Звичайними для індійців були й процедури, що супроводжують існування такого організму – вибори, обговорення та голосування, законслухняність щодо обраних представників влади. Усе це робить зрозумілим "загальну готовність" суспільства до нових демократичних традицій.

Сприйняття сучасних демократичних принципів більшістю індійського населення багатою мірою зумовлене також тим, що індійське суспільство завжди було плюралістичним. Цьому сприяв передусім той факт, що індійська нація є продуктом довготривалого історичного процесу, протягом якого до неї вливались різні расові, етнічні та релігійні компоненти. Для багатьох таких хвиль іммігрантів індійський субконтинент ставав кінцевим пунктом, де вони залишалися, і де кожна така хвиля збагачувала загальноіндійську культурну скарбницю, вносила до неї власну специфіку. Індійські дослідники досить часто вживають для характеристики соціуму термін "комплексне суспільство", називають його також "амальгамою чотирьох вимірів – соціальної стратифікації, культурного розмаїття, кастової ієрархії та релігійного плюралізму" [4, с. 233]. До цього слід додати також традиційний для будь-якого суспільства розподіл на класи, вікові категорії, сільське та міське населення і т. ін. Після здобуття незалежності процес національної консолідації відбувався паралельно зі зберіганням індійського розмаїття. Розбудова демократичного суспільства відбувалась і відбувається в умовах, по-перше, надзвичайної строкатості, по-друге – впливу на соціальний прогрес багатьох традиційних інститутів. Отже, до основних чинників, які визначають розвиток індійського суспільства та особливості демократичних процесів в країні, належать: етнічна та мовна строкатість; поліконфесійність; вплив традиційних суспільних інститутів (варново-кастової системи); демографічна проблема.

Свого часу Дж.Неру зазначав з приводу специфічних індійських умов: "Ми маємо завжди пам'ятати, що Індія є країною багатьох культур, звичаїв, традицій та стилів життя..., і що таке нескінченне розмаїття неможливо підігнати під один єдиний візирець... Індія має значно більшу велич, ніж кожна окрема її частина. Тож ми повинні й далі поширювати такий підхід, який враховує це розмаїття і розглядає його як нашу сутність" [5, с. 84].

І сьогодні вздовж індійських доріг на різних мовах можна прочитати найбільш популярне національне гасло: "Єдність – наша сила". Можна додати, що в індійських умовах єдино можливим сутнісним принципом, що об'єднує різні верстви мільярдного населення, був і залишається принцип "єдності в розмаїтті". Дійсно, важко знайти будь-яку іншу країну, у якій було б представлено стільки різних етносів, мов, культур, релігій, господарських укладів. Тому основною особливістю індійського суспільства завжди був "плюралізм всього" – за словами відомого російського індолога Є.Ваніної –

"ключове поняття індології" [6, с. 67]. "Океаном людських спільнот" називав свою батьківщину відомий індійський поет Рабіндранат Тагор. Представники цих спільнот протягом тривалого часу співіснування навчилися жити разом і пристосовуватися одне до одного. "Плюралізм всього" сприяв певній гнучкості, толерантності у суспільній атмосфері. Отже, сучасна демократія, розвиток якої неможливий без плюралізму, опинилася на благодатній ниві. Згодом кращі національні ідеї і традиції були доповнені найпередовішими ліберальними ідеалами – західними та загальнолюдськими, і розвинуті в новітніх концепціях індійських політичних діячів (М.Ганді, Дж.Неру). "Єдність у розмаїтті" як основний цивілізаційний принцип Індії "спрацьовує" й у разі розбудови сучасного демократичного суспільства.

Хоча багато демократичних норм дійсно легко сприймаються індійцями, слід зазначити, що традиційна та сучасна демократія, безперечно, багато в чому відрізняються, і тому індійському суспільству ще треба докласти багато зусиль, щоб повною мірою впровадити новітні принципи і позбутися споконвічних, застарілих засад. Тим більше, що тут, так само, як у будь-якій галузі розв'язання проблем, до уваги слід брати регіоналізм, оскільки звичайне право індусів має багато місцевих особливостей. Усі ці звичаї в ідеалі мають бути повністю замінені єдиним громадянським законодавством, підпорядкованим центральній владі.

Отже, до основних особливостей "індійської демократії" слід віднести:

- історичну "звичку" до участі в суспільному житті;
- модернізацію традицій;
- високий ступінь активності у процесах, що визначають суспільний розвиток (наприклад – у виборах різного рівня);
- поступове формування середнього класу як опори демократії;
- превалювання вузьких інтересів і традиційних вимог до представників влади з боку народних мас;
- спекуляція на традиційних орієнтирах мас з боку еліти.

Таким чином, можна зазначити, що в Індії модернізація суспільства супроводжується не послабленням, а посиленням політичної ролі традиційних соціальних груп і збереженням традиційних методів впливу на громадянську свідомість. Як зазначав відомий російський індолог А.Куценков, "...індійський політик, звертаючись до мас, легко оперує релігійними термінами, іменами героїв "Рамаїяні" та "Махабгарати"... [7, с. 53]. Одним з яскравих виявів специфічної демократичної системи є кастовий фактор у політиці, коли інтереси каст, традиційного суспільного організму, диктують підтримку того чи іншого кандидата під час виборчих кампаній. Реалії переконливо свідчать про особливість індійського шляху розвитку, феноменальне поєднання новітніх принципів суспільної організації з давніми цінностями та орієнтирами, які визначали соціальну стабільність і прогрес протягом багатьох століть. З іншого боку, прихильність традиціям стала певним гальмом на шляху подальшої демократизації суспільства, оскільки суспільна свідомість індійців "призвичаїлася" до ієрархії, чітко визначеного соціального статусу кожної людини. Тому найскладнішим завданням і сьогодні залишається запровадження ідеалів громадянської рівності серед широких верств суспільства.

Проте індійська демократія – діюча, вона не тільки має всі формальні ознаки, але й забезпечує механізми розробки та втілення в життя політичних рішень, а також – участь народу в основних суспільних процесах. У країні регулярно відбуваються вибори до центральних і місцевих органів влади, діють тисячі різних партій, політичних об'єднань та суспільних асоціацій. Індія – найбі-

льша у світі багатопартійна республіка, кількість виборців у якій становить понад 620 млн. Також слід додати, що індійські виборці – досить активні, зазвичай від 50 до 60 % бере участь у виборах різного рівня, що підтвердили і останні, 14-ті вибори до Народної палати парламенту у квітні – травні 2004 р. Про ставлення індійців до виборів та їх активність свідчить той факт, що під час другого туру виборів у ході зіткнень на виборчих ділянках загинуло понад 30 осіб [8].

Вибори є вагомим індикатором індійського політичного життя. 14-ті в історії Індії вибори до народної палати парламенту – Лок сабга розпочалися 26 квітня 2004 р. Звертаючись до нації напередодні виборів, президент Індії А.П.Дж.Абдул Калам підкреслив, що "...час виборів є найкращим моментом для демонстрації демократії як єдиного можливого принципу, що забезпечує рівність усіх громадян" і закликав зробити свій внесок до розвитку "найбільшої та найдинамічнішої демократії світу" [9].

Досить цікавим є склад "кандидатського корпусу": напередодні третьої, останньої фази виборів кількість кандидатів-чоловіків становила 857, а жінок – лише 64. Серед найбільшої за кількістю вікової групи – кандидати у віці від 36 до 40 років (152), 2-ге місце посідає вік 30–40, 3-тє – 25–30 років (120 осіб), що переконливо свідчить і про "молодість" індійського електорату.

Результат виборів став доволі несподіваним (що підтверджує важкість прогнозування в індійських умовах): більшість, хоча і з невеликою перевагою (214 з 535) місць у народній палаті отримав Індійський Національний Конгрес, Бгаратіа Джаната Парті після майже 15 років втратила роль політичного лідера (189 місць), інші партії загалом отримали 132 місця. Відомо, що передвиборча стратегія БДП будувалась на підвищенні статусу Індії, передусім – завдяки конкурентоспроможній економіці, вдалим господарчим реформам. Натомість Конгрес звертав увагу на соціальну політику та використав невдоволення значної частини населення зростанням нерівномірності в розподіленні прибутків та відсутністю успіхів у створенні значної кількості робітничих місць [10]. Прихід до влади партії, яку очолює представниця відомої династії Неру – Ганді, вдова Раджива Соня Ганді, до того ж – італійка за походженням, свідчить про зміну вектора людської свідомості, проте визначається багатьма різними факторами. З іншого боку, показовим є той факт, що посаду прем'єр-міністра С.Ганді все ж таки не отримала: було оголошено, що після консультацій з президентом країни вона відмовилась від таких претензій, і прем'єром став відомий політичний діяч і провідний індійський економіст, автор стратегії реформування індійської економіки Ман Мохан Сінгх, член ІНК з великим партійним стажем. Безперечно, перемога ІНК на останніх виборах трактувалась як черговий вияв індійської демократії. Можливо, вона стане початком нового етапу розвитку індійської політичної системи, наразі ж засоби інформації наголошують на поверненні до принципів політики Неру, передусім – до тримання правил секулярної політики та забезпечення якомога більшою мірою втілення в життя соціальних прав різних верств індійського суспільства.

1. Басу Д.Д. Основы конституционного права Индии: Пер. с англ. – М., 1986. 2. Юрлова Е.С. Взгляды Б.Р.Амбедкара на проблемы неприкасаемых // общественно-политическая мысль Индии. 3. Кашкин С.Ю. Политический режим в современной Индии // Государство и право. – 1995. – № 4. 4. Oommen T.K. Society: Tradition and Autonomy // Independent India. The first 50 years. – 1998. 5. B.Chandra, M.Mukherjee, A.Mukherjee. India after independence. – New-Delhi, 1999. 6. Пашковский Е. Индия: лик цивилизации // МЭ и МО. – 2003. – № 3. 7. Куценков А.А. Индия: традиционный социально-культурный комплекс и политика // Восток. – 2001. – № 4. 8. Корреспондент. – 2004, 1 мая. 9. President's Address to the Nation on the Occasion of the 14th Lok Sabha // <http://www.indianembassy.org.ua>. 10. БИКИ. – 2004. – № 18.